

ОГРАНИЧЕНИЯ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА ДОХОДИТЕ И РАЗХОДИТЕ НА ДОМАКИНСТВОТА

[Гл. ас. д-р Анелия Радулова](#)

Резюме

В статия се изследват проблеми, свързани с особеностите на личните финанси и тяхното място в системата на финансовите отношения, като следствие на връзката между корпоративни, обществени и лични финанси. Ефективността на решенията, приемани в областта на личните финанси се определя от качеството и обема на информация, които дадено лице притежава и от разбирането за това как да я използва за оптимално управление на входящи и изходящи парични потоци и за намаляване на риска. Анализът на приходите и разходите на физическите лица и техния потенциал за увеличаване е осъществен на базата на макроикономическите характеристики на околната среда.

Ключови думи: лични финанси, доходи на физическите лица, персонални разходи

RESTRICTIONS MANAGEMENT OF INCOME AND EXPENDITURE OF HOUSEHOLDS

Assist. Prof. Anelia Radulova, PhD

Abstract

The article is related to the specifics of personal finances and their place in the system of financial relations, as a consequence of the relationship between corporate, public and personal finances. Effectiveness of the decisions adopted in the field of personal finances is determined by the quality and volume of information that an individual possesses, and understanding of how to use it for optimal management of incoming and outgoing cash flows and risk reduction. The analysis of income and expenditure of individuals and their potential for increasing is made based on the macroeconomic characteristics of the environment.

Key words: personal finance, personal income, personal expenditure

Персоналните финанси са основен съставен елемент на съвременната финансова система, а водещ фактор за формирането на персоналните финанси е човекът – със специфичните му умения, ниво на образование и място в производствения процес, с неговите уникални финансови цели и избор на методи за постигането им.

Персоналните финанси, поради присъщите им характеристики, отличаващи ги от обществените и корпоративните финанси, заемат специфично място в системата на финансовите отношения. Те участват в разпределението и преразпределението на националния доход с цел формиране на фондове за персонално потребление и са първични по отношение на обществените и корпоративните, тъй като управлението им е в пряка зависимост от темповете

на икономическо развитие и се осъществява в съответствие с условията на формиране на обществените и корпоративните финанси.

При разпределението на националния доход се формират персоналните, публичните и корпоративните финанси. Взаимообусловеността им е резултат от паричните потоци от корпоративните парични фондове към персоналните под формата на работна заплата, доходи от предприемачество и собственост; от сферата на персоналните потоци към публичния сектор под формата на данъци и такси и от публичната сфера към персоналните финанси под формата на работна заплата в бюджетната сфера и на социални плащания. Тези парични потоци обуславят единството на финансовата система. Взаимовръзката между корпоративните, публичните и персоналните финанси е следствие от обективността на съществуващите частни и публични блага в икономическата система. Освен това персоналните финанси се формират на всички стадии на разпределение и преразпределение на доходите, което не може да се твърди за обществените и корпоративните финанси.

Можем да обобщим, че персоналните финанси имат специфична връзка с останалите елементи на финансовата система, зависят от цикличността на икономическите процеси, оказват пряко влияние върху макроикономическата рамка и изискват специфични финансови познания за повишаване ефективността на управление персоналните парични потоци в съответствие с техните решения.

Същността на персоналните финанси се определя от единството на определящите ги свойства и отношения по повод разпределението и преразпределението на обществения продукт. Едно от най-характерните им свойства е, че: *първо*, те участват директно в процесите на разпределение и преразпределение на националния доход с цел формиране на лични фондове за потребление и спестяване; *второ*, управлението на входящите и изходящите парични потоци цели оптимизиране на финансовите ресурси, използвани за потребление и спестяване от индивида; *трето*, те са възможност за трансформация на персоналните финанси в инвестиции, даваща възможност за оптимизация на доходността на личните инвестиционни портфейли.

Във финансовата теория¹ персоналните финанси се идентифицират с понятието „доходи на домакинствата” „индивидуално-семейни” или „домакински финанси”. Статически изследвания се осъществяват на същата основа – събиране на информация за доходите и разходите на домакинствата и средно на едно лице от домакинствата.

Повечето изследователи се обединяват около становището, че домакинството е основна единица и се явява първичен елемент на финансовата система. Приеманите от тях решения за управление движението финансовите потоци са отражение на макроикономическата политика на държавата и могат активно да влияят върху нея. Финансите на домакинствата са важен елемент на макроикономиката като първично звено на икономическата система. Изследването им дава възможност не само за разкриване на особеностите при приемане на решения от индивидите за управление на личните финанси, но и за очертаване на икономическите, в частност финансовите, закономерности на протичащите процеси при управление на личните финанси. При изучаване проблемите на формиране и управление на персоналните финансови потоци

¹ Виж по подробно: **Адамов, В.** Теория на финансите. В. Търново, Абагар, 2002, стр. 10.; **Стоянов, В.** Теоретични основи, еволюция и революция на парите и финансите. С, 2005, стр. 139.; **Николова, Н.** Обща теория на финансите. С, 2005, стр. 18.

обаче е необходимо изследване на поведението на индивидите, тъй като именно отделната личност с нейните специфични познания, опит и образование формира доходи и взема решения за начините на тяхното използване. В този смисъл е необосновано, идентифицирането на методите на формиране и управление на персоналните финансови потоци да се отъждествява с икономическото поведение на статистически обособеното „домакинство” като цяло. Като се определят домакинствата за един от субектите (елементите) на финансовата система, се стига до ситуация, която изключва възможността за оценка и изследване поведението на индивида като носител на икономически отношения по повод протичащите разпределителни и преразпределителни отношения в съответната икономическа система.

Индивидите участват в разпределението и преразпределението на националния доход с цел формиране на фондове за персонално потребление, което изисква оптимизация на входящите и изходящите парични потоци и на индивидуалните инвестиционни портфейли за осигуряване на персонални потребление и спестяване. Финансовият потенциал на индивидите е в пряка зависимост от техния човешки потенциал – т.е. от съвкупността от знания, умения, навици и уникални способности при осъществяване на дейност, чийто резултат е получаването на личен доход. Непрекъснатото повишаване на потенциала на всеки отделен човек води до максимизиране на неговия финансов потенциал и „осигурява” максимизиране на доходността на персоналните активи, рационално изразходване на средствата, натрупване на спестявания и адекватно управление на социалните и финансовите рискове.

Цикличността на икономиката предопределя както значителните колебания на показателите на персоналните финанси, така и общата неустойчивост на процеса на тяхното формиране. Управлението в сферата на персоналните финанси изисква регулация на входящите и изходящите парични потоци за максимизиране на личното богатство при използване на определени базисни инструменти за управление на персоналните финанси и при спазване общите принципи на управление, методите и инструментите за тяхната реализация.

Особеностите при формиране на персоналните финанси се предопределят от действието на фактори, обусловени от характеристиките на средата и степента на зрялост на пазарните отношения.

Процесът на формиране и използване на персоналните финанси има както права, така и обратна връзка с макроикономическата политика на страната. Относителната инерция на разпределителните и преразпределителните процеси на обществения доход обуславя зависимостта на провежданата икономическа политика от структурата на персоналните финанси и най-вече от текущия принос на всеки индивид в създаването на добавена стойност.

В същото време макроикономическата политика е способна активно да влияе върху разпределителните процеси и формирането на дохода на индивида с цел увеличаване на потреблението и стимулиране на спестяването и инвестициите, като се обезпечават тесни връзки между персоналните, корпоративните и държавните финанси.

Формирането на личните финанси е неустойчив процес и протича в условията на непрекъснати изменения на макроикономическите тенденции по време на жизнения цикъл на индивида. Трудностите тук произтичат на първо място от това, че решенията за управлението им са строго индивидуални и

изискват специални познания за логиката на формиране и тяхното движение във времето и на второ място, че хората са подложени на сложен набор от социални, имуществени, инвестиционни рискове.

Ефективността на приеманите решения в сферата на персоналните финанси се определя от качеството и обема на информацията, която притежава индивидът, от осмислянето и начина на използването ѝ с цел оптимално управление на входящите и изходящите парични потоци и ограничаване на рисковете. Управлението на персоналните финанси е насочено към решаване на противоречиви задачи за намиране на оптимално съчетаване на текущото потребление и спестяването.

Управлението на персоналните финанси е в пряка зависимост от потенциалните финансови възможности на всеки човек. Размерът на доходите и на потенциалните възможности за тяхното увеличаване е следствие от макроикономическите характеристики на средата.

Източниците на персонални доходи в България са класифицирани в съответствие с изискванията на Евростат. **Общият паричен доход** се формира като сума от брутният паричен доход, приходи от продажби, регулярни трансфери от други домакинства и други приходи. **Брутният паричен доход** на домакинството е сума от: работна заплата; доходи извън работната заплата; доходи от самостоятелна заетост; доходи от собственост; пенсии; обезщетения за безработни; семейни добавки и други обезщетения.

Разходите на домакинствата са структурирани съобразно изискванията на приетата от Евростат международна класификация на потребителските разходи – COICOP. Размерът на паричните разходи е сума от потребителските парични разходи, данъци, социални осигуровки, регулярни трансфери към други домакинства и други разходи. Потребителският паричен разход включва средствата на домакинствата, необходими за: храна; алкохолни и тютюневи изделия; облекло и обувки; жилища, вода, електроенергия и горива; жилищно обзавеждане и поддържане на дома; здравеопазване; транспорт; съобщения; свободно време, културен отдих и образование; разнообразни стоки и услуги.

Анализът на обема на доходите и разходите обхваща период от 12 години – от 1999 г. до 2010 г. и се прави с цел, да се очертаят тенденциите в изменението им през анализирания период, с разбирането, че те оказват **пряко влияние върху управлението на персоналните финанси**.

Изследването на общия доход² на домакинствата през периода 1999–2010 година показва тенденции към плавно повишение. Абсолютната сума на средния номинален общ доход на домакинство е нараснал близо два пъти – от 4416 лева за 1999 г до 9427 лева през 2010 г.³

Основен източник на доходи за домакинства през анализирания период е работната заплата, която средно за периода (1999 –2010 г.) е 44,20%⁴ от общия размер на дохода. Относителният дял на работната заплата в общия доход на домакинствата след 2007 г. се отклонява от средния процент в посока увеличение и достига до 52,20% за 2009 и 50,90% за 2010 г. (виж. Графика 1).

² Доходът на домакинството представлява всички приходи на домакинството и неговите членове през периода на участие в наблюдението на домакинските бюджети. Доходите биват общи и парични. Общият доход включва паричния и остойностените натурални приходи. Показателите са представени средно на домакинство и на лице и като структура.

³ Източник: <http://www.nsi.bg>

⁴ Източник: <http://www.nsi.bg/>. Изчисления на автора.

Този факт още веднъж подчертава значимостта на работната зплата като източник на доходи за домакинствата.

Графика 1. Структура на общия доход на домакинствата за периода 1999 г. – 2010 г.

Вторият основен източник на доходи е пенсията, която формира средно 20,93% от доходите и заедно с работната заплата съставляват средно 67,05% от общия доход на домакинствата. Динамиката на изменение на тези източници сочи, че увеличението на относителния дял на работната заплата расте за периода от 41,9% за 1999 г. до нива от 52,2% за 2009 г. Социалните трансфери (пенсии, обезщетения за безработни, детски надбавки и други социални помощи) за периода плавно нарастват от 19,70% за първата година от анализирания период до нива от 33,60% за 2010 г. от размера на общия доход. Най-съществен “принос” към увеличаването на социалните трансфери е този на изплащаните пенсии, които за 2010 г. съставляват 30,90% при нива от 17,7% за 1999 г. – вследствие както от нарастващия дял на пенсионерите от цялото население, така и на промени в начина на формиране на пенсиите и тяхното ежегодно индексирание. Обезщетенията за безработни съставляват средно за периода 0,63% от общия обем доходи.

Сравнително нисък и с изразена тенденция към намаляване е относителният дял на другите⁵ източници на доходи за домакинствата, които за периода е средно 30,47% и почти два пъти до ниво от 15,5% за 2010 г.

Тук най-съществен е “приносът” на доходите от домашното стопанство – средно 12,91%. Смущаващо ниско остава нивото на доходите от предприемачество, който през целия период са в рамките средно на 4,8%.

От данните за общия доход средно на едно лице за анализирания период се вижда, че номиналният размер на общия доход средно на едно лице за периода (1999 г. – 2010 г.) следва логиката на движение на общия доход на домакинствата като плавно расте от 1587 лева за 1999 г. до 3867 лева през 2009

⁵ Доходи извън работната заплата, от предприемачество, от собственост, от домашно стопанство, от продажба на имущество и други приходи.

г. и намалява през 2010 до 3812 лева⁶. В реално изражение⁷ размерът на общия доход на едно лице от домакинството през 2010 г. е нараснал 2,4 пъти (виж. Таблица 1).

Като цяло реалната работна заплата нараства за периода 1999 г. – 2010 г. три пъти – от 613 лева за 1999 г. до 1813 лева за 2010 г. В абсолютно изражение нарастването на реалната работна заплата за 2010 година намалява в сравнение с предходната година с 3,5%. Причините за това намаляване трябва да се търсят в увеличената безработица (от 6,8% за 2009 г. до 10,2% за 2010 г.), породена от икономическата криза и „замразяването“ на размера на работните заплати в държавния сектор.

Тук могат да се направят следните изводи: *първо*, реалната работна заплата изпреварва темповете на нарастване на общия среден доход на едно лице от домакинството за периода, *второ*, работната заплата се утвърждава трайно като основен източник на доходи за домакинството – относителният ѝ дял в общия размер на доходите на едно лице започва от 41,9% за 1999 г. и достига до нива от 52,2% за 2009 г. и 50,2% за 2010 г. *и трето*, намаляването на относителния дял на работната заплата в общия доход е за сметка на увеличаване на относителния дял на пенсиите – от 27,6% за 2009 до 30,9% за 2010 г.

Таблица 1⁸

Реален общ доход на едно лице от домакинството за периода 1999 г. – 2009

2.

Източници/години	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Общ доход	1547	1508	1557	1971	2193	2323	2455	2658	3088	3336	3763	3721
Работна заплата	613	555	588	701	832	870	1002	1139	1367	1616	1876	1813
Извън работната заплата	78	75	75	80	80	85	94	100	133	157	152	80
От предприемачество	63	63	61	80	87	85	104	120	157	158	171	170
От собственост	12	11	10	12	12	16	17	17	28	28	23	27
Обезщетения за безработни	15	16	18	15	11	9	9	9	8	6	19	22
Пенсии	259	305	351	376	429	480	510	561	632	722	993	1101
Семейни добавки за деца	13	12	10	9	12	14	17	17	16	20	33	32
Други социални помощи	17	17	20	30	26	34	45	48	70	95	64	64
От домашно стопанство	258	237	222	370	379	350	308	249	229	121	112	73
От продажба на имущество	4	6	7	9	14	10	13	40	46	32	5	15
Други приходи	133	128	119	192	198	211	179	178	179	162	145	165
Приходи от спестявания	55	50	6	57	51	79	83	93	117	115	109	122
Взети заеми и кредити	23	27	0	35	57	75	70	82	101	99	55	34

⁶ Източник: http://www.nsi.bg/ORPDOCS/CPI_1.6.xls. Номиналният доход, коригиран със средногодишен ИПЦ, предходната година = 100

⁷ Данните за доходите са коригирани със СГИЦ.

⁸ Източник: <http://www.nsi.bg/>. Изчисления на автора.

Пенсиите се „утвърждават“ като втори основен източник на доходи с относителен дял от 30,9% за 2010 г. За анализирания период те нарастват от 259 лева до 1101 лева – т.е. 4,25 пъти. Посоченото по-горе увеличение на относителния им дял в общия размер на дохода за 2010 от 3,3% е резултат от увеличени брой пенсионирани лица за последната година⁹, резултат от приетите изменения в кодекса за социалното осигуряване и предвидената пенсионна реформа.

Различните видове социални трансфери – обезщетения за безработни, семейни надбавки за деца и други социални помощи – са с относително ниски стойности за периода. Обезщетенията за безработни са с най-висок относителен дял в общия обем на доходите на едно лице през 2001 г. (1,2%)¹⁰, след което започват плавно да спадат, достигайки до ниво от 0,20% през 2008 г. За 2010 г. изплатените помощи за безработни достигат до 0,6% от общия доход. Увеличението е резултат от промените във формирането на размера на обезщетенията и увеличението на равнището на безработица.

Доходите извън работната заплата на едно лице от домакинството нарастват в номинално изражение до 2009 г. – от 63 лв. през първата година на анализирания период до 152 лева. През 2010 година те драстично намаляват – почти два пъти – до 80 лева, причина за което е икономическата криза и като следствие от нея, намаляването на работните места и възможността за допълнителни доходи.

Положителни тенденции се наблюдават при изменението на доходите от предприемачество, които плавно нарастват за анализирания период от 63 лева за 1999 г. до 170 лева през 2010 г.

Разходите на домакинствата за периода 1999 – 2009 г. следват логиката на динамичните промени в доходите. Общият разход на домакинствата за задоволяване на потребностите за периода е нараснал в номинално изражение от 3820¹¹ лв. за 1999 г. до 8611 лв. през 2009 г. – т.е. увеличението е 2,4 пъти (виж. Таблица 2). Относителният дял на потребителските разходи за периода се движи в границите на 85% – 86%.

Таблица 2¹²

Общ разход на домакинствата по групи разходи 1999 г. – 2009 г.

Средно на домакинство - левове

Групи разходи	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Общо	3820	4018	4043	4556	4861	5332	5736	6460	7776	8734	9060	8611
Общ разход	3621	3832	3850	4326	4585	5021	5346	5951	7195	8096	8236	8108
Потребителски общ разход	3095	3254	3315	3744	3970	4285	4612	5123	6121	6896	7057	6952
Храна и безалкохолни напитки	1595	1691	1727	1836	1854	1972	2063	2239	2696	2960	3004	3016
Алкохолни напитки	148	147	142	169	186	211	226	286	333	353	387	372

⁹ Виж. <http://www.nsi.bg/>

¹⁰ Изчисления на автора.

¹¹ Виж. <http://www.nsi.bg/>

¹² Виж. <http://www.nsi.bg/>

и тютюневи изделия												
Облекло и обувки	190	154	137	158	161	168	183	204	252	281	254	231
Жилища, вода, електроенергия и горива за битови нужди	430	469	465	588	644	694	748	832	899	1100	1194	1163
Жилищно обзавеждане и поддържане на дома	119	109	110	129	150	161	177	224	272	302	303	275
Здравеопазване	104	139	150	176	199	226	253	273	338	385	438	447
Транспорт	206	198	204	222	245	266	301	351	481	559	493	487
Съобщения	75	98	128	182	214	243	272	289	335	360	371	378
Свободно време, културен отдих и образование	119	124	124	141	162	174	193	210	259	298	318	282
Разнообразни стоки и услуги	109	125	128	143	155	170	196	215	256	298	295	300
Данъци	156	142	120	128	142	148	151	158	210	260	266	308
Домашно стопанство	112	113	119	130	119	121	111	112	140	132	109	83
Други разходи	258	323	296	324	354	467	472	558	724	807	805	765
Влог	107	95	108	115	125	142	168	238	269	329	413	192
Покупка на валута, ценни книжа	9	2	1	1	5	3	0	0	1	1	1	0
Изплатен дълг и даден заем	83	89	84	114	146	166	222	271	311	308	410	310

Относителният дял на разходите за храна и безалкохолни напитки е с относително най-високи нива – средно 39,93% за анализирувания период. Динамиката на тази категория разходи показва положителни тенденции към намаляване на дела им в потребителските разходи на домакинствата – стартирайки от 44% в началото на периода (1999 г.), делът постепенно намалява и за 2010 г. е в размер на 37,2%, с което бележи леко повишение в сравнение с предходната година от 0,7%.

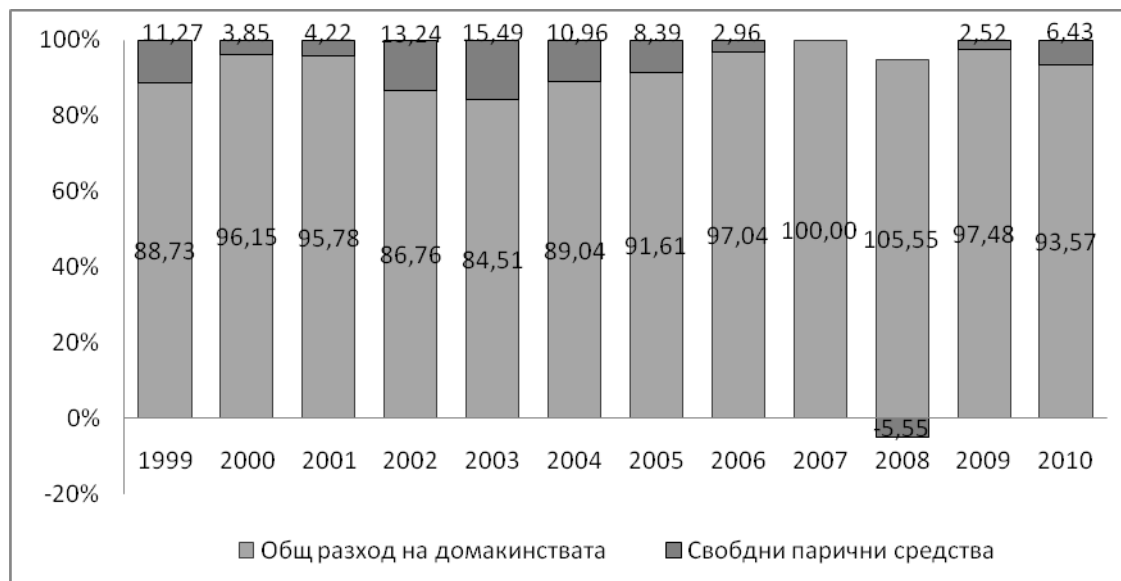
Сравнително висок е относителният дял на разходите за жилища, вода, електроенергия и горива – в рамките на 13,39% средно за периода. Делът на разходите за здравеопазване се увеличава в общия размер на разходите от 2,9% за 1999 г. до 5,5% за 2010 г. Причините за това са резултат както от повишаване цените на здравните услуги за периода, така и от подобряване на здравната култура на населението и увеличаването на възможностите за инвестиране на средства в превенцията на здравето.

Разходите за съобщения са увеличени почти два пъти – от 2,01% за първата година от анализирувания период (1999 г.) до най-високото ниво от 4,7 за 2010 г., като средните разходи за периода са от порядъка на 4,17%. Останалите категории разходи са с относително ниски нива – в рамките на 3% – 4% и не отбелязват съществени отклонения за годините, обхванати в изследването.

Съотношението на общите разходи към реалните доходи показва, че свободните парични средства на домакинствата са ограничени в рамките средно на 6,15%¹³ (виж. Графика 2).

¹³ Виж. <http://www.nsi.bg/>. Изчисления на автора.

Графика 2. Средна склонност към консумация¹⁴ за периода 1999 – 2009 г.

По-високи от средните нива се наблюдават само в 4 от анализирани години – 1999 г., 2002 г., 2003 г. и 2004 г., като най-високи са те през 2003, когато са в размер на 15,96%. В четири последователни години от 2006 до 2009 г. разликите между относителния дял на общите разходи на домакинствата и реалните доходи са с най-ниски равнища. Едва през 2010 г. свободните парични средства изпреварват средните стойности за периода и са в размер на 6,43%.

След години на непрекъснат растеж на доходите и бързо подобряване стандарта на живот на домакинствата в нашата страна, в последните две години се наблюдава забавяне на тази тенденция. Увеличаващият се финансов натиск върху домакинствата в годините на икономическа криза повлия върху поведението им по отношение на разходите. Домакинствата реагираха на глобалната криза със спад в потреблението и ограничаване на разходите до възможния минимум. В настоящия момент реалните измерения на икономическата среда в България налагат сериозни ограничения и върху възможностите на домакинствата за заделяне на средства за спестяване и инвестиране.

В тази ситуация са необходими добри познания, спазване на определени норми и воля за най-рационално управление на личните финансови средства, за да се избегнат критични ситуации като натрупване на дългове и невъзможност за тяхното покриване.

Пречка за ефективна държавна политика по доходите е недостатъчната статистическа база за анализ на разходите и доходите на индивида, а проведено анкетно проучване през 2009 и 2010 година по проблемите на формирането и управлението на персоналните финанси показва, че незначителна част от активното население отделя внимание на управлението на персоналните парични потоци. Това налага целенасочени усилия за повишаване на финансовата грамотност на индивидите. Спецификата на управление на персоналните финансови потоци през различните етапи на естествения жизнен цикъл на човека и ограниченията на средата в настоящия момент изискват промени в политиката на доходите, насочена към преодоляване на слабите

¹⁴ Относителен дял на общите разходи в реалните доходи на домакинствата.

Анелия Радулова

места и предприемането на действия по повишаване на спестовно-инвестиционния процес.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. **Адамов, В.** Теория на финансите. В. Търново, Абагар, 2002.
2. **Николова, Н.** Обща теория на финансите. С, 2005.
3. **Стоянов, В.** Теоретични основи, еволюция и революция на парите и финансите. С, 2005.
4. <http://www.nsi.bg/>.
5. http://www.nsi.bg/ORPDOCS/CPI_1.6.xls.